

MIRKO VALENTIĆ

TURSKI RATOVI I HRVATSKA DIJASPORA U XVI. STOLJEĆU

Mirko Valentić
Institut za historiju
radničkog pokreta
YU, 41000 Zagreb

UDK: 949,713"14/15":355.1 (497.1)
Izvorni znanstveni rad
Ur.: 1990-15-08

Autor analizira tri najvažnija pravca migracije Hrvata u 15. i 16. st.: južni, u pravcu Apeninskoga poluotoka, zapadni, u pravcu Istre, Gorice i Kranjske, kao i sjeverni, koji je bio najmasovniji. Mnoštvo beskućnika i drugih emigranata iz Hrvatske selili su u čitavom 16. st. iz Hrvatske, zapadne Bosne, Like i Krbave u sjeverozapadnom pravcu. Najveći broj emigranata ipak je došao iz krajeva oko donjega toka rijeka Kupe i Une, a osobito ih je mnogo odselilo iz zapadne Slavonije. Iz ovoga istraživačkoga rada proizlazi da su Hrvati, koji su od Turaka bježali prema sjeverozapadu, naselili čak 277 sela u zapadnoj Ugarskoj, Donjoj Austriji, Slovačkoj i Moravskoj. U današnjoj austrijskoj saveznoj pokrajini Gradišću živjeli su u 179 sela. Hrvate koji su pošli u sjeverozapadnom pravcu zovemo danas Gradišćanskim Hrvatima. Autor analizira i dijasporu balkanskih Vlaha. O Vlasima i vlaškoj dijaspori on daje nekoliko hipoteza.

Dugotrajni evropski sukob Polumjeseca i Križa trajao je na hrvatskom ratištu gotovo 250 godina. Sve zemlje hrvatskoga Kraljevstva od Jadranskoga mora do Dunava i Drave proživljavaju, od tragične bitke na Krbavskom polju 1493. do prvoga pobjedonosnog sraza hrvatske vojske s Turcima kod Siska 1593, dubinske promjene. U vremenskoj seriji od ravno 100 godina nastaju svi fundamentalni problemi hrvatske povijesti novoga vijeka, a koji po svojim posljedicama traju do danas. Riječ je o dijaspori starosjedilačkoga stanovništva, gubitku teritorija te o utemeljenju Vojne krajine i dolasku potpuno novoga stanovništva – polunomadskih Vlaha – iz Turskog Carstva. Namjera je ovoga priloga skrenuti istraživačku pozornost na prvi fundamentalni problem: dijasporu hrvatskoga naroda u XVI. stoljeću.¹

Dijasporu hrvatskoga naroda u geografiji naših seoba možemo pratiti najpreglednije kroz tri osnovna pravca. **Južni** preko Jadranskoga mora na Apeninski poluotok, **zapadni** južnom pa-

dinom Velebita i Risnjaka u Istru, ili srednjovjekovnim trgovačkim putovima preko Gorskoga kotara u slovenske pokrajine Kranjsku i Goricu. Zatim slijedi treći pravac hrvatske dijaspore na sjever preko rijeka Drave i Mure od kuda će se mase hrvatskih iseljenika raspršiti po Zapadnoj Ugarskoj, Donjoj Austriji, Moravskoj i Slovačkoj pa sve do podbrežja Bijelih Karpata, gdje su također utemeljili nekoliko hrvatskih sela.

U početnim dodirima s osvajačima koji se bore za ratne ciljeve Polumjeseca bili su u početku južni krajevi Hrvatske jače izloženi naletima turskih četa i lako pokretljivim martologa, sastavljenih uglavnom od balkanskih Vlaha. Tijekom čitavoga XVI. stoljeća oni su nosioci oštrice turske prodornosti. Turski osvajači donose u hrvatske zemlje nemilosrdan način ratovanja, napose odvođenje hrvatskoga pučanstva u tursko ropstvo. Otkup robova pretvoren je u poznatu privrednu granu Osmanskoga carstva, koja vojnim zapovjednicima različitog ranga donosi velike profite. Upravo zbog toga turski martolozi nikad ne prestaju s četovanjem i pustošenjem po zemljama prostranoga hrvatskog Kraljevstva. Oni haraju, pale, ubijaju i odvođe roblje u vrijeme rata kao i u vrijeme mira. Bila je to poznata osmanlijska ratna strategija, kojoj je osnovni cilj bio slomiti otpornu snagu protivničke države, a narodne mase prisiliti da se pokore Turcima ili rasele. I upravo takav način turskog osvajanja izazvao je na Balkanu goleme etničke promjene, kakve se ne pamte od vremena doseljenja Južnih Slavena. Čim se Turci učvrste u jednoj zoni, dovode u opustošene krajeve »svoje« vlaško, stočarsko pučanstvo iz južnih zona, tj. iz dubine Turskoga Carstva. Iz privrednih i strateških razloga povjeravaju Vlasima čuvanje nove granice, upotrebljavajući ih kao turske krajišnike i vojnike.²

I. Iz Bosne Turci nastavljaju s upadima u Hrvatsku i ne sluteći da su stigli do one točke evropskog ratišta na kojoj će 250 godina voditi tzv. pozicijski rat. Prije oblikovanja čvrste obrambene linije kapetanijskoga tipa od Koprivnice do Senja Turci su, prodirući dolinom rijeke Sane, stvorili u Bosni, krajem XV. stoljeća, nova čvrsta uporišta u Ključu i Kamengradu, od kuda kreću novi pljačkaški pohodi dalje na zapad preko rijeke Une u Hrvatsku i zemlje današnje Slovenije, te na jug prema Dalmaciji. Turskom pobjedom na Krbavskom polju 1493. pada i posljednja jaka brana njihovim provalama u Hrvatsku. Poraz hrvatske vojske i pogibija većega dijela plemstva otvorili su Turcima put prema Kranjskoj, Koruškoj i Slavoniji, a povremeno su stizali čak do blizine Venecije. I u Rimu svetog Petra vladao je strah od četa Polumjeseca.

Ratujući na više strateških pravaca Turci u prvoj fazi ne pomišljaju na teritorijalno proširenje Carstva, tj. na pretvaranje osvojene zemlje u turske nahije i vilajete. Osnovni strateški cilj bio je iscrpiti gospodarsku i demografsku moć kršćanskog neprijatelja stvarajući ispred sebe uvijek nove zone puste, tj. ničije, zemlje u koju će nova državna vlast naseljavati tursko stanovništvo, prije svega lakopokretljive polunomadске Vlahe stočare. Tek zatim slijedi druga faza izgradnja nahijskoga sustava komande i uprave.

Sustav tipične turske kolonizacije najbolje je pojasniti na primjeru sjeverozapadne i zapadne Bosne čije je predtursko stanovništvo bilo – prema istraživanjima Milana Vasića – »čisto hrvatsko.«³ Više katoličkoga stanovništva, zaključuje M. Vasić, sačuvalo se poslije prvog osmanlijskog ciklona oko gornjeg Vrbasa, Kupresa i Livna, a manje oko Jajca, Kamengrada i Bosanskoga Novog.⁴ Dakako, i veći dio današnje Bosanske krajine Turci su teritorijalno pripo

1. Na seobe Hrvata u XVI. stoljeću, dajući tim seobama opseg dijaspore, prvi je u nas upozorio Stjepan Ivšić. *Hrvatska dijaspora u 16. vijeku*. Ljetopis JAZU 50, Zagreb, 1937. O seobama Hrvata u Zapadnu Ugarsku, Donju Austriju, Slovačku i Moravsku usp. Mirko Valtentić. *Gradišćanski Hrvati od XVI. st. do danas*, Zagreb, 1970.

2. Vlasi su svakako poseban etnički element. U osnovnoj podjeli moguće je govoriti o balkanskim i hrvatskim Vlasima. Dolazeći s Turcima balkanski Vlasi rado upotrebljavaju svoje ime »Vlah« ističući na taj način, prije svega, svoj socijalni položaj, tj. položaj slobodnoga stočara i ratnika kakav su uživali u Turskom Carstvu. Od starosjedilaca Hrvata razlikuju se doseljeni balkanski Vlasi po pripadnosti pravoslavnoj crkvi. Proces jezične slavenizacije završen je i kod hrvatskih i kod balkanskih Vlaha prije dolaska Turaka. Vlasi su, gotovo, najprisutniji etnički element u arhivskim izvorima od XV. do sredine XVII. stoljeća.

3. Etnička kretanja u Bosanskoj Krajini u XVI. vijeku. *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine XIII*. Sarajevo, 1962. 247.

4. Isto, 247.

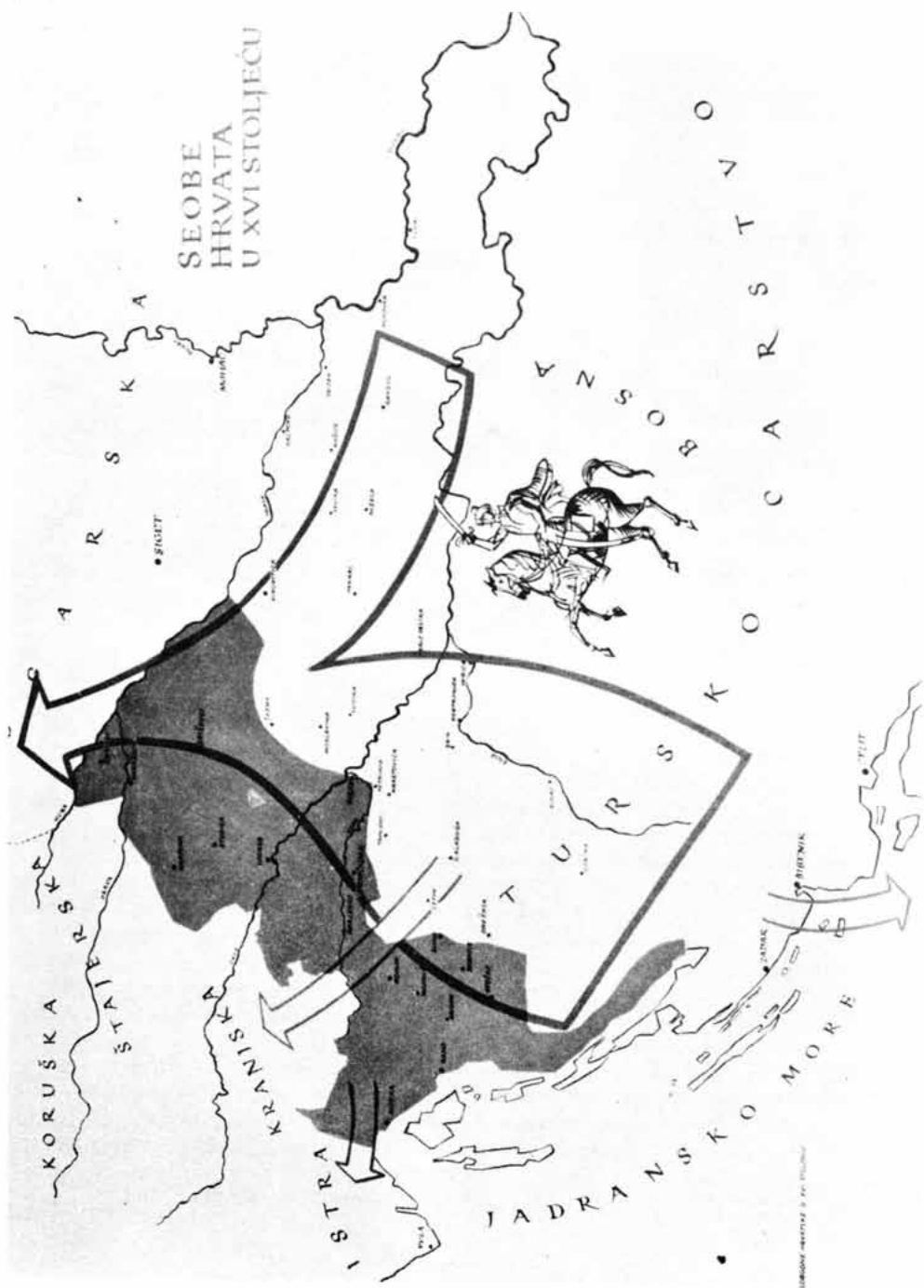
PODSADA PETRINJE I OBRANA NJEZINA 20. RUJNA 1596.

Sl. 14. – Turska opsada grada i tvrđave Petrinja godine 1596, prema bakrorezu I. Sibnachera

jili svojoj upravi tek poslije višegodišnjega temeljitog pustošenja, napose u području rijeke Une, donjeg toka Sane i u Posavini. Predtursko hrvatsko stanovništvo zapadne i sjeverozapadne Bosne ili je izginulo ili odvedeno u ropstvo a ostatak se masovno iselio u zemlje hrvatskoga Kraljevstva, koje je trebalo radnu snagu i vojnike. Tako je potpuno iseljeno starosjedilačko hrvatsko stanovništvo iz Pounja i Unca te iz Dubičke nahije.

Nova turska uprava riješila je problem nenaseljenosti Bosanske krajine dovodenjem, kao i u prethodnim slučajevima, polunomadskih Vlaha, čiji su matični krajevi bili Hercegovina, Crna Gora i jugozapadna Srbija. Vlasi Turskoga Carstva, prema istraživanjima M. Vasića, »preplavili su znatan dio Bosne, osobito njene planinske površine«. ⁵ Prve veće skupine Vlaha iz jugoistočnih krajeva Turskoga Carstva prelaze na razmeđu XV. i XVI. stoljeća zajedno s Turcima u Bosansku krajinu preko gornjeg toka Vrbasa i Rame te naseljavaju planinska zemljišta oko Kupresa, Glamoča, Unca, izvorišta Plive i Sane očekujući da im turski osvajači dopuste nove pljačke i plijen. Svaka nova vlaška geografija s prostornim rasporedom nove vlaške koncentracije važan je činilac za razumijevanje dinamike hrvatske dijasporu u XVI. stoljeću. Tako će novo vlaško stanovništvo Bosne značajno utjecati na turska osvajanja i hrvatsku dijasporu iz Dalmacije, Like i Krbave. Pad Jajačke banovine i Banjaluke 1527. omogućio je protok drugoga, još većeg, vlašskog vala, koji se preko srednjeg i donjeg toka rijeke Vrbasa usmjerio u sjeverne dijelove Bosanske krajine od kuda će pak preko donjega toka Une i preko Save poticati turske prodore prema Kostajnici i Sisku te u zapadnu Slavoniju prema Požegi i Virovitici.

5. Isto, 237.

Nova etapa turskog osvajanja počinje poslije isteka prvoga primirja (1512), sklopljenog tek 1513. godine. Već 1513. Turci prodiru u Dalmaciju do Sinja, koji je ubrzo i zauzet. Prva navala na Dalmaciju počinje ipak poslije uspješnoga turskog pohoda na Beograd 1521. godine. Već 1522. Turci zauzimaju poznatu hrvatsku tvrđavu Knin, a odmah zatim i drugu tvrđavu u Dalmaciji Skradin, a krajem iduće godine i Ostrovicu na Uni. Iz ovih sada potpuno turskih uporišta (Knin, Ostrovica i Skradin) Turci sa svojim Vlasima pljačkaju Krbavu do Udbine i zaleđe dalmatinskih gradova na Jadranu. Na drugoj pak strani u Savsko – Dunavskom i Savsko – Dravskom međurječju prodiru u Srijem, a pred bitku na Mohačkom polju (1526) zauzimaju istočnu Slavoniju do Osijeka i Đakova. Poslije pobjede na Mohačkom polju Turci su uništili i posljednje ostatke kraljevske vlasti u Bosni i Dalmaciji. Padom posljednje kraljevske i pomorske baze u sjevernoj Dalmaciji, Obrovca na Zrmanji 1527, ostaju dalmatinski gradovi bez gravitacijskoga zaleđa s kojim, unatoč mletačkoj vlasti, imaju žive trgovačke i prometne veze. Istražujući turske provale i osvajanja na području sjeverne Dalmacije, Bogumil Hrabak konstatira, dakako s razlogom, da je hrvatsko predtursko stanovništvo Dalmacije već na razmeđu XV. i XVI. st. bilo »gotovo prepovoljeno«. ⁶ Položaj dalmatinskih gradova otežan je također zbog turske pljačke i osvajanja sjevernih padina Biokova, Mosora i dijela Velebita. To su osnovni uzroci koji će u južnim zonama Hrvatske još zarana pokrenuti dugotrajno iseljavanje preko Jadranskoga mora na Apeninski poluotok. ⁷ Ovdje je također riječ o najstarijem pravcu hrvatske dijaspor, koja na južnom pravcu postiže svoj vrhunac na razmeđu XV. i XVI. stoljeća. Promatrajući broj hrvatskih iseljenika samo iz dalmatinskih gradova na kraju XV. st., dolazimo do spoznaje da se iz naših najvećih gradova na Jadranu, a na razmeđu XV. i XVI. stoljeća, povećao broj iseljenika do potpuno kriznih veličina. Prema najnovijim istraživanjima broj iseljenika iz Zadra bio je na početku XVI. stoljeća, prema stanju iseljavanja iz sredine XV. stoljeća veći čak za gotovo 400%, a u Senju za oko 350% i u Splitu za 300%. ⁸ U drugoj polovici XVI. st. počinje smirivanje iseljeničkoga pritiska na Apeninski poluotok iz dalmatinskih gradova, ali je zato već na početku XVI. st. povećano iseljavanje Hrvata s naših otoka. ⁹ Taj je pritisak na Apeninski poluotok bio najveći s Raba i Paga 20-ih godina XVI. st., kad Turci iz osvojene Like poduzimaju sistematske pljačkaške provale u velebitsku primorsku padinu, stalno kidajući povezanost tih otoka s kopnenim zaleđem. Osim tih otoka, dakle Raba i Paga, kreću selidbeni valovi prema Apeninskom poluotoku i s naših južnih otoka Hvara i Korčule, a djelomice i s Brača. Promatrajući iseljene Hrvate na istočnoj obali Apenina, nalazimo među njima i veći broj Hrvata iz sjevernoga Primorja, napose iz Senja, Bakra, Rijeke, s otoka Krka i iz istarskih gradova. Živeći u gradovima i selima na Apeninskom poluotoku, stvorili su jake hrvatske kolonije, s velikim brojem slavenškoga svećenstva. To su u većini fratri, koji imaju značajnu ulogu u novoosnovanim hrvatskim sredinama čuvajući svoj narod od brze i potpune asimilacije. Naime, južni iseljenički pravac imao je neka svoja posebna obilježja koja ga bitno razlikuju od tzv. prekodravskog iseljavanja, koje je vodilo Hrvate u prostor između Beča i Bratislave i dalje, sve do Bijelih Karpata na sjeveru.

Razlika između sjevernoga, tj. prekodravskog, i južnoga, tj. prekomorskog smjera seobe

6. Turske provale i osvajanja na području današnje sjeverne Dalmacije do sredine XVI stoljeća. Radovi Instituta za hrvatsku povijest 19, Zagreb, 1986, 98.
7. Migracijom stanovništva iz hrvatskih zemalja na Apeninski poluotok bavi se u nas slovenski historičar Ferdo Gestrin. Usp. ove priloge: Gospodarske povezave jugoslavanskih dežel in Italije v 15. in 16. stoletju, Istorijski časopis XVIII, 1971; Migracije iz Dalmacije u Marke u XV. i XVI. stoljeću, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 10, Zagreb, 1977.
8. Usp. F. Gestrin, Migracije iz Dalmacije..., Radovi 10, Zagreb, 1977.
9. O naseljavanju najudaljenijeg otoka usp. Nada Božanić – Bezić, Prilog proučavanju stanovništva otoka Visa krajem XVI i početkom XVII stoljeća, Čakavska rič IV, br. 2, 1974.

Sl. 15. – Karta Hrvatske i prikaz važnijih pravaca velike seobe Hrvata u susjedne zemlje, bijeg ispred turske opasnosti početkom XVI. stoljeća

bitno je utemeljena na poznavanju, odnosno na nepoznavanju jezika zemlje u koju su se doselili hrvatski kolonisti. Hrvati iz dalmatinskih i primorskih gradova nesumnjivo su poznavali talijanski jezik. Dapače i agrarno pučanstvo iz zaleđa dalmatinskih gradova, kao i ono s naših otoka, poznaje talijanski jezik barem djelomice. Poznavanje ili bar djelomično poznavanje talijanskog jezika omogućilo je hrvatskim doseljenicima brže uključivanje u socijalnu kapilarnost na Apeninskom poluotoku. Dakako, ta je prividna prednost skrivala u sebi objektivnu opasnost brze asimilacije. Od nekad prilično brojnih hrvatskih kolonija preživjet će do danas jedino agrarna skupina Hrvata u Molisama. Zbog toga su Molisanski Hrvati za historičara i sociologa uvijek zanimljiva povijesna pojava. Uspoređujući prostor Apenina s onim kojeg su na suprotnoj strani (prekodravski smjer) naselili Gradišćanski Hrvati, nalazimo kod njih potpuno suprotnu jezičnu situaciju. I primjeri ostalih seobnih pravaca dopuštaju zaključak o veoma različitoj sadržaju geografije hrvatske dijaspre. Primjerice **zapadni** seobni pravac, kamo su kretali selidbeni valovi od kapilarnih do masovnih razmjera, nije nam do danas ostavio u prekokukskom zaleđu Slovenije niti jedno sačuvano starohrvatsko naselje iz XVI. stoljeća, iako je takvih, prema zapisima suvremenika, bio golem broj.

2. Prema dobro napućenoj Lici i Krbavi prodiru Turci iz srednje Bosne preko Ključa, a zatim od Mostara i Livna preko Glamoča. Prolazeći srednjovjekovnim putovima koji su vodili u pokrajine Kranjsku, Goricu i u Akvileju, krstare oni još zarana (1471. i 1476) po slovenskim zemljama puna četiri mjeseca. Kranjsku su Turci do 1508. opljačkali čak 27 puta. Prema izvještajima pokrajinskih staleža Koruške, Kranjske i Štajerske Turci su do 1508. odveli iz slovenskih zemalja u roblje, ili pobili navodno 200.000 Slovenaca.¹⁰

Pohodi martologa na zapad bili su, po ocjeni suvremenika, najsuroviji. Stalno iscrpljujući predtursko stanovništvo Like i Krbave, zauzeli su do 1526. sav prostor između rijeka Cetine i Zrmanje zajedno s Kninskom tvrđavom, a zatim su Turci zaposjeli gornje Pounje, sa Srbom i Lapcom, te gusto naseljenu Liku između sjeverne padine Velebita i Plješevice.¹¹ Godine 1527. pretvorena je i Udbina u tursko granično uporište. Spaljena su gotovo sva stara hrvatska naselja na velikom prostoru od Une do Velebita, i od Kapele do Kupe u Gorskom kotaru. Opustošila je i stara Modruška župa, koja je stoljećima bila prometni koridor između Primorske i Panonske Hrvatske, napose između Senja i Siska. Na golemom prostoru koji je poznat kao posebna gospodarska i geografska cjelina Hrvatske, i koji ima važnu ulogu da poveže svoje pokupsko-savsko zaleđe s jadranskim lukama u Primorju, zamire u XVI. st. trgovina i sav život. Narod koji Turci nisu uspjeli odvesti u svoje roblje bježi najčešće u Kranjsku na kočevsko područje i u današnju Belu krajinu.¹² Prvi selidbeni valovi zapljusnuli su, već zarana, i zapadnu Ugarsku. Samo manji dio stanovništva zadržao se po prostranim dolinama bliže Kupi: oko Gerova, Čabra i Broda te u primorskim utvrđama od Senja do Rijeke.¹³ Golemo područje Gorskoga kotara između Kapele i Kupe ležalo je pusto sve do XVII. stoljeća, kada je konačno stabilizirana linija krajiške obrane od Turaka.

Seobe Hrvata preko Kupe u Kranjsku i preko Sutle u Štajersku ostale su u našoj povijesnoj znanosti još uvijek u potpunosti neistražene. Nije nam poznat prostorni raspored hrvatskih naseobina u tim pokrajinama kao ni približan broj iseljenih Hrvata. U tom nastojanju može nam,

10. S. Jug, *Turski napadi na Kranjsku in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593)*, *Zgodovinski časopis* IX, Ljubljana, 1955.

Više dragocjenih podataka o turskim upadima u zemlje Slovenije i seobama Hrvata preko Kupe možemo naći u radu Josipa Matla, *Uskočke seobe i slovenske pokrajine. Povest naseobina s kulturno-historijskim prikazom (sa kartom)*, *Srpski etnografski zbornik* XXX, Ljubljana, 1924. I Valvazorovi zapisi skrivaju dragocjenu građu za hrvatsku dijasporu preko Kupe.

11. *Pregled naseljavanja i naseljavanja Like* izradio je Stjepan Pavičić, *Seobe i naselja u Lici*, Zagreb, 1967.

12. Najnovija istraživanja Josipa Adamačića, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb, 1980, pokazuju da je npr. vlastelin Ivan Ungnad 1534. naselio mnogo hrvatskih seljaka na vlastelinstvo Krško.

13. O selidbenim valovima na zapad prema rijeci Kupi usp. Radoslav Lopašić, *Oko Kupe i Korane*, Zagreb, 1985.

ali samo kao pomoćna obavijest, korisno poslužiti već spomenuti podatak o broju nastradalih Slovenaca do 1508, a bilo je riječi o 200.000 odvedenih u roblje ili ubijenih. S nešto više podataka možemo govoriti o dugotrajnom turskom haračenju po primorskoj, tj. južnoj padini Velebita, i seobama iz tog dijela Hrvatske. Postavlja se najprije pitanje: što je Turke vodilo na južnu stranu Velebita? Odgovor na to pitanje treba tražiti u prvom redu u stočarskoj privredi turskih kolonista. Prema tome, područje južnog Velebita bilo je potrebno Turcima kao zimsko pasište za njihove ličke, tj. vlaške, koloniste.¹⁴ Suvremeni spomenici bilježe da je na tom zemljištu, uoči turskih napada, živjelo oko 12.000 stanovnika.

Podvelebitsko primorje prostiralo se od Senja do Starigrada, s četiri stare tvrđave u Senju, Jablancu, Pagu i Starigradu. Za iznenadnih turskih pohoda i pljački spomenute tvrđave nisu mogle primiti cjelokupno okolno stanovništvo. Martolozi ondje prodiru do najzabitijih sela, sve u želji da dopru do živoga čovjeka i da ga odvedu u svoje roblje. Ti su zarobljenici prodavani na posebnim trgovima, a cijena im je bila velika. Za momka ili djevojku dobivalo se obično 1 dukat, a jedan dukat bio je ekvivalent za cjelokupni godišnji porez jedne vlaške obitelji. Zbog toga turski martolozi nastoje da nahvataju što više mladoga svijeta. Strah od turskoga ropstva poslužit će stanovništvu južne velebitske padine kao jak motiv za pomalo paničnu seobu i bijeg na susjedne otoke: Rab, Pag i Krk ili uzduž mora u Senj, Rijeku i Istru. Tjerajući velika stada blaga, zaputiše se velebitski beskućnici najčešće prema Istri, kamo su ih svojim obećanjima mamile mletačke i austrijske vlasti. U sjevernom dijelu Istre bilo je dovoljno zemlje za ratare, koji su također u velikom broju krenuli na zapad. Zajedno s Hrvatima iz Podvelebita bježalo je ispred turskih martologa i stanovništvo između Velebita i Une. Tako se i na području Istre našao oko 1526. velik broj novih doseljenika.

Gotovo u isto vrijeme uspjelo je krajiškim vojnim zapovjednicima da na teritorij Habsburgovaca u Kranjskoj primame manju skupinu turskih podanika iz Srba, naselivši ih 1530. po putim selištima oko Žumberka, gdje su imali dovoljno pašnjaka za svoju stočarsku privredu. Prebjezima iz stare srpske župe, koja se prostirala između Une i Plješevice, vladar je 1535. podijelio značajne privilegije. Naime, oslobodio je nove doseljenike svake daće na 20 godina, potvrdio im posjednute zemlje i prihvatio da turski prebjezi – poznatiji kao žumberački uskoci – vrše vojnu službu. Tu skupinu turskih prebjega prihvaćaju Habsburgovci kao svoju vojsku, pa su na teritoriju Žumberka utemeljili posebnu kapetaniju.¹⁵

Prebjezi iz Osmanlijskoga carstva utječu i na prilike u preostalim dijelovima Hrvatske, prije svega na feudalnom vlastelinstvu. Njihov odličan položaj, koji u pravilu jamče Habsburgovci i visoki krajiški oficiri, postaje ideal domaćem vojniku i kmetu koji je živio izvan pojedinih kapetanija, tj. izvan krajiškoga područja Hrvatske. Nadovezujući na tradiciju iz žumberačke kolonizacije novi (kasniji) doseljenici iz Turskoga Carstva, koji se krajem XVI. stoljeća u najvećem broju počinju naseljavati u područje Slavonske i Hrvatske krajine i koji su poznatiji kao Vlasi, također su oslobođeni od feudalnih podavanja, a dobivaju i pravo na slobodu trgovine.¹⁶

Masovno iseljavanje iz hrvatskih zemalja u smjeru zapada traje kroz čitavo XVI. stoljeće. Stanovit zastoj nastaje samo od 20-ih do 50-ih godina, kada Osmanlije, poslije pada Like i Krbave, koncentriraju svoju ofenzivu kroz zapadnu Slavoniju i prema Budimu, koji će osvojiti godi-

14. Stjepan Pavičić, *Raseljavanje starog stanovništva iz Senja i okolice, nastajanje uskoka i njihovo djelovanje*, Senjski zbornik III, Senj, 1967-68.

15. Usporedimo li položaj uskoka u Žumberku s položajem novih doseljenika u Istri, koji se gotovo u isto vrijeme doseliše na habsburški i mletački teritorij Istre, uočit ćemo nekoliko zanimljivih razlika. Navikli na pašarenje u velikom krugu, doseljenici u Istri nisu bili zadovoljni zbog skućenih i parceliranih površina. Turci, koji u isto vrijeme započinju s revitalizacijom Like, saznajući za napetosti među odbjeglih stanovništvom Istre pokušavaju ih preko posebnih emisara nagovoriti na povratak u Tursko Carstvo. Ratarima je obećana bolja zemlja a stočarima široka planinska ispaša. Jednima i drugima obećan je, također, dobar postupak i velike povlastice. Turci kod istarskih stanovnika postižu stanovit uspjeh, ublažavajući time gubitak stanovništva Like koje je pobjeglo u Žumberak. Oko 1535. stali su se vraćati nekadašnji podvelebitski doseljenici. Po svom povratku u Tursko Carstvo, zadobila je ta skupina novo ime »Istrani«.

16. O socijalnom statusu novih doseljenika usp. Fedor Močanić, *Vojna krajina do kantonskog uredjenja, 1787: Fedor Močanić – Mirko Valentić*, Vojna krajina u Hrvatskoj, Zagreb, 1981.

ne 1541. Zbog toga je u obrambenom pojasu od Drave do mora najveća pažnja posvećena Slavonskoj krajini, jačajući tvrđavski trokut Koprivnica – Križevci – Ivanič. Podizanje obrambenih utvrda u Hrvatskoj krajini, dakle od Save do mora, bilo je zapušteno, što je omogućilo Turcima da poslije koncentracije Vlaha na rijeci Uni zauzmu poznate hrvatske tvrđave: Kostajnicu 1566, zatim Cazin 1576. i Kladušu 1577. Sa srednjega toka rijeke Une poduzimaju oni velike pljačkaške prodore duboko na zapad, uništavajući hrvatsko stanovništvo na širokoj liniji koja je išla između sjevernih padina Velike i Male Kapele te donjeg toka rijeke Une i Kupe.¹⁷ Naselja na zapad od dobro utvrđenog Ogulina, posebno Vitunj, Gomirje i Moravice, pa sve do rijeke Kupe potpuno su opustošena od turskih provala. Tu je sasvim nestalo staroga hrvatskog stanovništva. Što nije izginulo ili odvedeno u roblje, pobjeglo je preko Kupe u Kranjsku, ili na sjever preko Save i Drave u zapadnu Ugarsku, Donju Austriju, Slovačku i Moravsku.

3. Uzimajući u obzir dosad promatrane smjerove seobe: južni prema Apeninskom poluotoku i zapadni prema Istri, Gorici i Kranjskoj, može se izvesti zaključak da je seoba Hrvata u XVI. stoljeću na smjerovima jug i zapad bila zaista masovna. Ipak, najmasovniji smjer hrvatske dijaspore bio je, prema dosad provedenim istraživanjima, sjeverni. Mase hrvatskih beskućnika odlaze na sjeverozapad tijekom XVI. stoljeća iz zapadne i sjeverne Bosne, Like i Krbave, dok ih je najveći broj bio iz Unsko-Kupskog međurječja, a osobito iz zapadne Slavonije. Istraživanja pokazuju da su Hrvati na sjeverozapadnom seobnom pohodu naselili čak 277 sela u zapadnoj Ugarskoj, Donjoj Austriji, Slovačkoj i Moravskoj.¹⁸ Samo u današnjem upravnom i političkom prostoru Gradišća živjeli su Hrvati u 179 sela. Dodajmo tim općim spoznajama još i to da sve Hrvate koji se odseliše u sjeverozapadnom smjeru nazivamo danas zajedničkim imenom Gradišćanski Hrvati. Budući da je sjeverozapadni seobni smjer bio najintenzivniji postavljaju se pitanje: zašto? Našu pozornost možemo koncentrirati oko tri osnovna uzroka. Prvi je svakako rast agrarne konjunkturu u zapadnoj Ugarskoj i Donjoj Austriji, zatim postojanje plemstva u Hrvatskoj koje u isto vrijeme drži velike posjede i u zapadnoj Ugarskoj i u Hrvatskoj. Treći je uzrok masovne seobe snažan i dugotrajan osmanlijski ciklon. Taj je uzrok, nesumnjivo, osnovni pokretač velike seobe na sjever preko rijeka Drave i Mure.¹⁹

Novija istraživanja mađarskih historičara govore da je na kraju XV. st. bilo u Ugarskoj čak 50-60% opustjelih seljačkih posjeda.²⁰ Glas o tako velikim površinama slobodne zemlje brzo je dopirao do hrvatskih ratara, koji su trajno izloženi, s jedne strane, pustošenju turskih četa i, s druge strane, velikom pritisku domaćih feudalaca, koji su morali organizirati obranu hrvatske države od Osmanlija.

Poslije neuspjelih turskih pohoda na Beč 1529. i 1532. porasla je samosvijest ugarskog plemstva, koje, uz pomoć Unutrašnjih Austrijskih pokrajina, uspijeva stabilizirati obrambenu liniju prema Turskom Carstvu sa Sigetskom i drugim kapetanijama od Drave do Dunava. Nakon stagnacije nastaju na većem zemljišnom prostoru, poglavito u Mađarskoj i Donjoj Austriji,

17. Preko posjeda Zrinskih i Frankopana, posebno preko Bosiljevačkog vlastelinstva, provaljuju turske čete nekoliko puta u severinski i lukovdolski kraj, osobito 1558. i 1577. S toga prostora narod bježi većinom preko Kupe u Belu krajinu.

18. Ovdje je riječ o istraživanjima Josefa Breua, najtemeljitijeg poznavaoća dijaspore Gradišćanskih Hrvata. On je prilikom prvog znanstvenog simpozija o Gradišćanskim Hrvatima (1974) izradio veoma preglednu kartu, označivši sva sela u kojima su živjeli iseljeni Hrvati. Karta je objavljena kao prilog knjizi *Symposium Croaticum I*, Beč 1974. Temeljno djelo J. Breua za proučavanje povijesti Gradišćanskih Hrvata je: *Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschließenden Gebieten*, Wien, 1970.

19. Pregled osnovne literature za istraživanje povijesti Gradišćanskih Hrvata od 1734. do najnovijih dana izradio je August Ernst, *Wissenschaftliche Literatur zur Geschichte und Kultur der Burgenländischen Kroaten*, Kroz povijest Gradišćanskih Hrvata, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1977 (dvojezično izdanje). Na istom mjestu dao je Feliks Töbler pregled osnovne arhivske građe: *Primäre Quellen zur Geschichte der Burgenländischen Kroaten in Österreichischen Archiven*, Bibliotheken und Museen, Wien, 1970.

Siri pregled literature o problematici Gradišćanskih Hrvata i prvu bibliografiju djela Gradišćanskih Hrvata izradio je M. Valentić, *Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas*, Zagreb, 1970.

20. Istvan Szabo, *Tanulmányok a magyar parasztiag történetéből (Studije o povijesti mađarskog seljastva)*, Budimpešta 1948. Mađarsku znanstvenu literaturu koja se bavi pitanjima hrvatske migracije u XVI. i XVII. st. prikazala je Vera Zimányi, *Die kroatischen Migrationen im 16. und 17. Jahrhundert in ungarischen Fachliteratur*, Kroz povijest Gradišćanskih Hrvata, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1977.

strijii, povoljniji uvjeti za brže oživljavanje agrarne konjunktore. Da bi došli do potrebne radne snage, vladar i feudinci spremno prihvaćaju dolazak Hrvata, potiču i sami stvaranje velikog broja hrvatskih naselja. U novonastalim uvjetima za vlastelu je najvažnije pitanje bilo ovo: koliko imaš ljudi. U trenutku kada je bila stabilizirana obrambena linija u prekodravskom dijelu zapadne Ugarske, vlasteli je bilo veoma važno da može dobiti seljake koji su htjeli preuzeti zemlju. Povećana agrarna proizvodnja s prorijedenim stanovništvom djeluje povoljno i na sam položaj seljaka, jer kada je ljudi malo, ne postoji eksploatacija i ne postoji tzv. zla (crna) vlastela, jer svaki vlastelin traži kmeta, tj. radnu snagu, i primoran je da kmetu ponudi povoljne uvjete. Naime, zemlja se na velikom i malom vlastelinstvu obrađuje prije svega radnom snagom kmetova. Zbog toga se hrvatskim doseljenicima daje potrebna zemlja i višegodišnje oslobođenje od svih dažbina kako bi novi doseljenik, slično žumberačkim uskocima, mogao čim prije izgraditi kuću i druge gospodarske zgrade te nabaviti blago i alat.

Tražeci radnu snagu hrvatski ban Franz Batthyáni, koji ima svoje posjede i u Ugarskoj za- tražio je od kralja Ludovika II 1524. da može svoje kmetove iz Hrvatske preseliti na imanja u zapadnoj Ugarskoj. Slično dopuštanje zatražit će i Zrinski godine 1561. Batthyáni je na svoje posjede u Ugarskoj rado primao sve hrvatske doseljenike videći u njima prije svega radnu snagu. U Grebengradu nedaleko Varaždina organizirao je pravu ekspozituru za vrbovanje i prebaciva-

Sl. 16. – Stari frankopanski grad i tvrđava Ogulin s bližom okolicom, prema I. V. Valvasoru 1687.

nje hrvatskih seljaka u zapadnu Ugarsku, radeći ne samo za sebe nego i za ostale ugarske veleposjednike. Iz sačuvane korespondencije od 1538. do 1547. vidi se da je na Grebengradu veoma živo. Nećak bana Batthyánia Kristofor bio je glavni organizator prebacivanja hrvatskih seljaka, a varaždinska župa pretvorena je u pravi koridor za odvođenje seljaka.²¹ U kojoj je mjeri odvođenje hrvatskih seljaka poprimilo masovne oblike pokazuje i činjenica da je 1537. vladar Ferdinand, na traženje zainteresiranih mađarskih velikaša, dopustio međumurskom velikašu vlasniku grada Čakovca Gašparu Ernstu i Ivanu Salaju da na rijeci Muri mogu izgraditi »vadam«, tj. brodski most, za brži i sigurniji prijevoz hrvatskih bjegunaca preko Mure u Ugarsku.²²

Protiv masovne seobe, posebno protiv onih austrijskih i mađarskih feudalaca koji su različitim obećanjima pozivali kmetove da napuste Hrvatsku i pređu na prekodravska vlastelinstva, ustao je Hrvatski sabor još 1533. godine. Hrvatsko plemstvo zatražilo je od kralja zabranu odvođenja kmetova jer će hrvatsko Kraljevstvo u protivnom slučaju ostati pusto i bez radne snage. Samo dvije godine kasnije ponovio je Hrvatski sabor u Topuskom svoj zahtjev, tražeći vraćanje hrvatskog naroda i zabranu svakog odvođenja kmetova s posjeda u Hrvatskoj.²³ Ali, pozivi Hrvatskoga sabora na smirivanje seoba nisu zabilježili nikakav uspjeh na dvoru ni kod austrijske i mađarske vlastele a pridošle su ubrzo i nove nevolje s Turcima. Tako je, poslije neuspjele Kancijanerove vojne protiv Turaka 1537. i poslije pada dobro utvrđene Dubice godine 1538. pisao hrvatski ban Petar Keglević vladaru²⁴ da se mnogo naroda iz graničnih krajeva prema Turcima, poglavito na liniji zapadno od Cernika i Požege, sprema na seobu. Poslije spomenutih neuspjeha turski martolozi gotovo nesmetano ulaze u te krajeve, a od njihovih pljačkaških prijetnji narod panično bježi. Drama hrvatske dijaspore dobila je nove dimenzije. Iste godine izvijestio je vladara novi hrvatski ban Toma Nádasdy da su i njegovi veliki posjedi u zapadnoj Slavoniji već sasvim propali, tako da na tom području više nema ni jednog kmeta. Njemu su – dodaje T. Nádasdy – došli glasnici koji ga mole da im da zemlju u Mađarskoj, kamo bi se najradije odselili. U završnom dijelu svog izvještaja kralju Ferdinandu ban T. Nádasdy dodaje ovo: dat ću zatražene zemlje u zapadnoj Ugarskoj, a narod ću izvesti iz Slavonije da nebi propao.²⁴

Još uvijek nismo ni izdaleka riješili jedno od najsloženijih pitanja povijesnog razvoja Gradišćanskih Hrvata a koje oni sami sve češće postavljaju. Riječ je o odgovoru na brojna pitanja stanovnika iz hrvatskih sela: odkuda potječemo, tj. u kojem dijelu stare domovine imamo svoje korijenje. S najnovijim naporom M. Kruhek a riješeno je pitanje korijenja Hrvata iz Gradišćanskoga sela Stinjaki. U nastojanju da se bar u osnovnim crtama odgovori na pitanje kamo su odlazile i gdje su se smjestile pojedine veće zajednice hrvatskih iseljenika, moguće je što god pouzdanije reći jedino za sela zapadne Slavonije. Na početku XV. stoljeća najveći dio zapadne Slavonije bio je u posjedu Zrinskih, Nádasdy a i Batthyánia, tj. feudalaca koji ujedno imaju svoje posjede i u zapadnoj Mađarskoj. Nesumnjivo je F. Batthyáni svoje kmetove s posjeda između Papuka, Psunja i Stupčanice sklonio na svoje prekodravske posjede u zapadnoj Ugarskoj, a koji su se nalazili oko ovih gradskih središta: Güssing, Schleining i Rechnitz. Na jugu Gradišća imali su svoje posjede i Zrinski pa bi u južnoj grupaciji hrvatskih sela također trebalo tražiti slavonske stanovnike zapadnije od Pakraca, jer su oni u vrijeme seoba bili kmetovi Zrinskih. Na jugu današnjeg Gradišća nalazi se, nesumnjivo, najveća koncentracija sela u koja se tijekom XVI. stoljeća naseliše Hrvati. Od ukupno 69 sela u kojima su živjeli Gradišćanski Hrvati

21. Na arhivsku građu o grebengradskoj »ekspozituri« upozorio je Milan Kruhek, Stinjaki povijest i jerbinstvo – Stinatz Geschichte und Erbe, Stinatz, 1990, 25.

22. Usp. Emilij Laszowski, Monumenta Habsburgica II, Zagreb, 1916, 320.

23. Ferdo Šišić, Akta des Kroatischen Landtages II, 1537-1556, MSHSM 36.

24. Isto.

germanizirano je i mađarizirano 49 sela. Danas na jugu Gradišća nalazimo Hrvate samo u 20 sela.²⁵

U širokoj okolini Šopronja imao je svoje posjede poznati slavonski feudalac Toma Nadásdy, pa su tu, najvjerojatnije, našli svoj novi dom Hrvati s njegovih prostranih posjeda Velike i Međurića u zapadnoj Slavoniji. U svakom slučaju, u okolicu Šopronja doselio se veći broj stanovnika zapadne Slavonije, jer je u selima srednjeg i sjevernog Gradišća često prezime Tot, koje u mađarskom jeziku označava čovjeka iz Slavonije, kao što je ime Hrvat u Mađarskoj bilo oznaka za stanovnika južno od rijeke Kupe. U srednje Gradišće stiže prvi val hrvatskih iseljenika iz Like i Krbave između 1522 – 1527. godine.²⁶ Taj dio hrvatskih bjegunaca naselio se poglavito u Šopronjskoj županiji. U srednjem Gradišću naselili su Hrvati 25 sela, a danas žive u prepolovljenih 12 sela. Među iseljenim Hrvatima nazočna je česta pojava unutrašnjih seoba. Najčešće to znači da su naseljenici s juga Gradišća, nakon stanovitoga zadržavanja u jednoj zoni, nastavili svoju seobu dalje prema sjeveru. Taj je proces nazočan sve do konačne stabilizacije lokalne uprave sredinom XVII. stoljeća.

Treća velika grupa hrvatskih sela nalazi se na sjeveru Gradišća, od Šopronjske gore do Dunava. Tamo su Hrvati živjeli u 24 sela, a danas, nakon toliko stoljeća, žive u 17 sela.

Na širokom prostoru Donje Austrije postoje dvije veće grupacije sela u koja se naseliše Hrvati. Jedna na istočnom rubu Beča a druga između rijeka Lajte i Dunava. Tu su procesi germanizacije bili najbrži, tako da je već krajem XVIII. st. nestao veći broj hrvatskih kolonija. Hrvati su u tom području naselili 67 sela, a danas su ostali samo materijalni tragovi nekad velike hrvatske iseljeničke zone. Na teritoriju koji je do prvoga svjetskog rata pripadao zapadnoj Mađarskoj nalazi se još jedna veća grupacija Gradišćanskih Hrvata. U dijelu Mađarske, koji se danas proteže uz granicu s Austrijom, Hrvati su tijekom XVI. st. živjeli u 45 sela, a sada samo u 14 sela.

U Moravsku i Slovačku pristižu prvi pojedinci iz Hrvatske već 20-ih godina XVI. stoljeća.²⁷ Riječ je ponajviše o malim plemićima, kojima kralj daje nove posjede kao odštetu za izgubljene zemlje i utvrde u Hrvatskoj. Novija istraživanja uzimaju godinu 1529. kao vrijeme kada se u Slovačkoj pojavljuju prve grupe Hrvata. Oni stižu u Moravsku i Slovačku u tri selidbena vala: prvi 40-ih, drugi 50-ih i treći 60-ih godina XVI. stoljeća. Najviše podataka postoji o seobi Hrvata iz Kostajnice u Šenkvice. U Moravskoj i Slovačkoj naselili su Hrvati 47 sela, a hrvatski jezik i tradicija povijesnog podrijetla očuvana je do danas u samo 7 sela. Dakle ovdje je asimilacija, kao i u Donjoj Austriji, bila najintenzivnija.

Prema tome, u gotovo 300 sela, za koja se uvjetno može reći da pripadaju skupini Gradišćanskih Hrvata, iselio se, nesumnjivo, velik broj Hrvata. U masovnoj i dugotrajnoj seobi sudjeluju svi društveni slojevi: seljaci, sitno plemstvo, svećenici, trgovci, obrtnici i građani. Godine 1584. tužio se Hrvatski sabor vladaru da u cijelom Kraljevstvu ne može oporezovati više od 3.000 ognjišta, dok je npr. prije ratova s Turcima samo Križevačka županija imala 12.000 ognjišta koja su plaćala porez. Neka nam i taj primjer pomogne u traženju odgovora na veoma složeno pitanje koje nam se stalno postavlja u ovom prilogu. To pitanje moglo bi se ovako formulirati: koliko je hrvatskoga pučanstva napustilo svoj zavičaj tijekom dijaspore, tj. tijekom XV. i XVI. stoljeća? U odgovoru na to pitanje krije se i odgovor na pitanje koliko je u zemlje hrvatskoga Kraljevstva uselilo novog stanovništva iz Turskoga Carstva koje samo sebe naziva Vlasi.

25. Usp. Kartu J. **Breua**. Vidi bilješku 18.

26. Više o tome usp. J. **Breu**, *Die Kroatensiedlung im Burgenland*, Wien, 1970.

27. Seobe Hrvata na sjever istražuje također i Květa Kučerová. Osnovnu literaturu o Hrvatima u Slovačkoj i Moravskoj objavila je 1977: *Slovenska historiografija o problemoch chorvatskéj kolonizácie*. Kroz povijest Gradišćanskih Hrvata, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1977.

Hoćemo li istraživati sudbinu jedne velike narodne skupine koja bježeći pred Turcima mora nastaviti svoj život u posve drugim uvjetima i daleko od matične domovine iz koje su mogli ponijeti tek nejasne obrise historijske svijesti, moramo se više pozabaviti životom iseljenih Hrvata, prije svega njihovom socijalnom mobilnošću. Najprije je ratno iskustvo doseljenika u borbi s Turcima bilo veoma cijenjeno, što je, bez sumnje, utjecalo na njihovo izdvajanje i brzo stjecanje povoljnog položaja, osobito u odnosu na domaće stanovništvo. Uzimajući – dakako na podlozi arhivske građe – u razmatranje i druga vitalna područja ljudskog života, ostat ćemo začinjeni kako su se Gradišćanski Hrvati u svom početku brzo i dobro snašli u novoj sredini. Proces prilagodbe odvijao se kao pred našim očima. Tako npr. marljivi hrvatski ratar kupuje slobode, tj. nove imunitete, da bi se kasnije taj isti seljak pojavio u arhivskoj građi kao kovač, prijevoznik, trgovac ili mlinar. Njegova sina pozvat će vlastelin na svoj dvor da bi mu povjerio neku dvorsku službu.²⁸ Na drugoj strani srednje i sitno plemstvo dobiva od velikaša na dar posjede kao nagradu za usluge stečene pri dovodenju hrvatskih seljaka, tj. pri naseljavanju radne snage. Mnogi su plemići stupili pak u vojnu službu i tu pokušali sagraditi novu ekzistenciju.²⁹ Treće područje na kojem su hrvatski plemići i građani našli zanimljivo polje rada bila je diplomatska služba, shvaćena, dakako, u najširem smislu te riječi. Zbog poznavanja hrvatskog jezika, koji je u Carigradu bio djelomično diplomatski jezik, te golemog iskustva s prilikama u Turskom Carstvu, njima su najradije povjeravali diplomatske misije. Hrvati su tijekom XVI. i XVII. st. imali prednost i kao tajni agenti, prevodioci i kuriri. Dakle, riječ je o vrlo bogatoj slici socijalne mobilnosti, koja pred našim očima izranja iz rasute arhivske građe.

4. Dugotrajna dijaspora ostavila je duboke ožiljke u biću hrvatskoga naroda i dubinski odredila sav naš budući razvoj. Oslabljeno hrvatsko plemstvo s opustjelim posjedima nije imalo dovoljno ekonomske i vojne moći da samo organizira čvrstu i cjelovitu obranu Kraljevine od Drave do Jadranskog mora i tako spriječi potpuno propadanje hrvatske države. Dakako, nije bilo dovoljno samo organizirati Vojnu krajinu trebalo je prikupiti i golema novčana sredstva da se ta zajednička i nova vojna institucija kršćanskog svijeta održi i time zaustavi turska ekspanzija na Evropu. Ratni porez pao je u Hrvatskoj primjerice sredinom XVI. stoljeća na svega 1.327 forinti, a troškovi izdržavanja samo Slavonske krajine izračunati su 1555. na više od 140.000 forinti, a za Hrvatsku krajinu na 65.000 forinti. Problem obrane riješen je tek 1578. dogovorom staleža Habsburške državne zajednice na saboru u Brucku. Privolom nehrvatskih činilaca izrađena je prva obrambena konstrukcija kršćanskog svijeta koja je bila sposobna da se suprotstavi Islamu. Godine 1578. Hrvatska iz isključivo nacionalne prerasta u evropsku ratnu provinciju. Staleži Koroške, Štajerske, Kranjske i Gorice daju, dogovorom u Brucku 1578, za obranu u Hrvatskoj financijska sredstva, a hrvatski staleži svoje kmetove za izgradnju i popravak utvrda. Riječ je, svakako, o golemim novčanim sredstvima. Od 1578 – 1594. dali su staleži slovenskih zemalja 12 milijuna forinti, ili godišnje u prosjeku 750.000 forinti. Krajiška obrana u Hrvatskoj postaje konačno spremna da zaustavi tursku ofenzivu i Sisačkom pobjedom 1593. obilježi golemu prekretnicu u povijesti turskih ratova.

Od tragičnoga poraza hrvatske vojske na Krbavskom polju 1493. do fascinantnog uspjeha hrvatskih četa pred sisačkom tvrđavom 1593. teče organizacijsko i teritorijalno oblikovanje Vojne krajine. Promatrajući taj dugotrajni proces u cjelini moramo bar riječ dvije reći o Senjskoj kapetaniji. S njom je još u XV. stoljeću započelo stvaranje Vojne krajine koja bi štitila Senj i južne predjele Hrvatske koji su gravitirali sjevernojadranskim lukama. Padom Like

28. Usp. V. Zimány, na istom mjestu, 76.

29. Usp. Feliks Tobler, K strukturi iseljenoga hrvatskog sridnjega i nižeg plemstva u 16. st. i «familiares» problem, Symposium Croaticon I. Beč 1974. Autor je svoja istraživanja proširio i na XVII. stoljeće. Usp. Migracije hrvatskog srednjeg i nižeg plemstva na području austrijsko-ugarske granice u 16. i 17. stoljeću i problem «familiarja», Radovi Instituta za hrvatsku povijest 12. Zagreb, 1979.

Sl. 17. – Krajiška tvrđava Slunj podignuta na ušću Slunjičice u Koranu, prema crtežu I. V. Valvasora iz 1687.

i Krbave početkom XVI. stoljeća, napose Klisa 1537, zauzela je Senjska kapetanija još značajnije mjesto u obrani Hrvatske koja se, kao što smo pokazali, sve više pretvara u Evropsku ratnu provinciju.³⁰

Posebno mjesto u hrvatskoj ratnoj povijesti zauzimaju pak Senjski uskoci, koji su poznati u cjelokupnoj hrvatskoj književnosti. U mletačkim izvorima zabilježeni su kao »divlje i zastrašujuće neregularne čete«, ili pak na drugom mjestu kao »divlji ljudi, ali spretni kao mačke«. U trenutku kada je Kršćanstvo i Islam jedno drugom okrenulo leđa, uskoci i Senjani ulaze trajno u hrvatsku povijesnu baštinu jer su odigrali sudbinsku ulogu na Jadranu, hrabro braneći »Marae nostrum« u isto vrijeme i od Turaka i od Venecije.

5. U prethodnom dijelu ove studije bilo je riječi, pretežno, o hrvatskoj dijaspori u XVI. stoljeću. Međutim, na prostoru Balkana i Hrvatske kao rubne zone djeluju zapravo dvije velike dijaspore: **dijaspora Hrvata** i **dijaspora Vlaha**. I u dijaspori Vlaha od XV. do sredine XVII. st. nailazimo također na tzv. opće (najmasovnije) pravce seoba. Vlasi iz zona Balkanskih planina i civilizacije bizantinskog duhovnog sadržaja kreću od istoka prema zapadu najčešće sjevernom

30. Više o Senjskoj kapetaniji usp. M. Valentić, Razvitak Senjske kapetanije u okviru Hrvatsko-slavonske Vojne krajine. Senjski zbornik I. Senj, 1965, 69-94.

padinom Dinarskog gorja, poglavito preko velikih kraških polja: Livanjskog i Glamočkog. Drugi poznati smjer vodio je Vlahe središtem Bosne, tj. preko Banjaluke, Ključa i Petrovca u Pounje. Treći smjer turske kolonizacije vodio je Vlahe iz nepresušnih južnih vrela u Hercegovini, dolinom rijeke Drine i Bosne u Srijem i Slavoniju. Potreban je timski znanstveni napor da se »rasplete« vlaško pitanje. U svakom slučaju riječ je o posebnom narodu koji je dočekao rađanje novog vijeka, ali je u njemu, dapače u prvim stoljećima, gubio svoje korijenje. Pored snažnog običajnog prava nisu uspjeli oblikovati vlastite zakone, između ostalog i zbog toga jer nikada nisu živjeli u gradovima. Kao tipičan »planinski svijet« nisu imali svoje civilizacije, ali su zato druge civilizacije svojim zakonima pokušavale organizirati i normirati život u zajednici Vlaha koji su dugo čuvali svoje ime. Prema najstarijem turskom zakonu o Vlasima (1467 – 1468) oni su oslobođeni od rajinskih podavanja i radne obaveze – tlake. U Turskom Carstvu Vlasi postaju privilegirani svijet koji neće davati harač od glave, nego će plaćati svoju filiriju, tj. dukat od kuće. Prema tome Vlasi u Turskom Carstvu stječu stanovitu autonomiju i status slobodnih seljaka, po čemu se i na taj način razlikuju od ostale kršćanske raje.³¹ Pred nama je, ujedno rečeno, prva nagodba između Vlaha s Balkana i Turskog Carstva. Gotovo 200 godina kasnije i u izmijenjenim okolnostima Vlasi stvaraju svoju drugu svojevrsnu nagodbu. Ovaj put u okviru jedne druge civilizacije utemeljene na kršćanskoj duhovnoj tradiciji. Bili su to Habsburgovci s kojima Vlasi – naselivši se u Hrvatsku – ugovaraju novu nagodbu, koja je u povijesti Vlaha poznata kao »Statuta Walachorum« iz 1630. I Hrvatski sabor također je pokušao pregovarati s Vlasima nastojeći prije Habsburgovaca riješiti pitanje doseljenih Vlaha. Međutim, ova nagodba (1629) nije uspjela.

To je samo vrh jednoga glečera koji već dugo vremena pluta povijesnom znanošću. U svakom slučaju Vlasi nisu »jabuka razdora«, kako to ovih dana reče jedan naš historičar. Oni su samo velika znanstvena enigma koju mora riješiti povijesna znanost. To je jedna fascinantna etnička tradicija koju treba ponovno vrednovati »očistiti« i osvijetliti te iznijeti na svijetlo dana kao posebnu povijesnu pojavu bez koje nije moguće razumjeti sve tokove hrvatske i srpske nacionalne povijesti.

Nastojeći da pažljivog čitaoca zainteresiram za vlašku dijasporu, napose tzv. turskih Vlaha, dajem nekoliko osnovnih obavijesti o njihovoj geografiji i socijalnom statusu ne ulazeći u pitanje geneze. U trenutku pojave Turaka na Balkanu Vlasi nisu jedinstvena skupina. U gruboj podjeli, imajući u vidu samo vlašku zajednicu koja je utjecala na povijest hrvatskoga naroda, razlikuju se dvije osnovne skupine: balkanski Vlasi i starohrvatski Vlasi. Prvu skupinu možemo zvati i turski Vlasi, a drugu hrvatski i mletački Vlasi. Doduše mletački i hrvatski Vlasi pripadaju istoj skupini jer žive na istom prostoru, a dijele ih samo dva različita državna sustava. Zajednički im je prostor Dinarsko gorje i Velebit s poznatom podvelebitskom morlačkom skupinom. Pripadaju kao katolici istoj Crkvi. Njihova veza s katoličkom crkvom znatno je čvršća nego balkanskih Vlaha s pravoslavnom pa je i njihova islamizacija u Hercegovачkom, Kliškom i Ličkom sandžaku bila znatno manja od islamizacije tzv. turskih, odnosno balkanskih Vlaha u Bosni.

Srednjovjekovni balkanski Vlasi najprije su planinski stanovnici ili »narod planine«. U manjim i većim planinskim otocima njeguju vlastitu stočarsku privredu. Uzimajući sve ono što daje

31. Prema najstarijem turskom zakonu o Vlasima (1467-68) oni su oslobođeni od rajinskih podavanja i radne obaveze – tlake. U spomenutom zakonu kaže se između ostalog i ovo: »Od svake kuće neka daju jedan dukat (filiriju), dvije ovce, jednu s janjetom i jednog ovna. Dva-deset kuća čini katun. Od svakog katuna neka daju jedan šator, jedan sir, tri konopca i šest ulara, jednu mješinu masla i jednog ovna. Od ostalih podavanja neka ne davaju ništa. Na pet kuća jedan vojnik ide na vojni pohod«. Vidi *Historija naroda Jugoslavije II*, Zagreb, 1959, 83. Kada je riječ o Vlasima na drugoj strani, tj. u Hrvatskoj, znanstvenu pozornost zaslužuje vlaški zakon Cetinskih Vlaha iz 1436. godine. Na taj vlaški zakon upozorio je R. **Lopasić**, *Usp. Zakon za hrvatske Vlahe županije Cetinske od g. 1436. Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium V*, Hrvatski urbari, Zagreb, 1984, 1-12.

planinski resurs bave se uzgojem ovaca, koza i goveda. Manjak žitarica nadoknađivali su većom proizvodnjom mesa i mljekarstvom. Taj stoljećima potisnuti planinski svijet primoran je da pod svaku cijenu sve sam proizvede. Njegova planina ničija je zemlja. Feudalni državni sustav sa svojom privredom i sudstvom ostavio je planinu izvan svojih institucija. Planina je promatrana kao »res nullius«, ničija država. Njeni stanovnici, balkanski Vlasi (stočari) slobodni su i ne poznaju instituciju kmetova. U stalnom su sukobu s ratarskom ravničarskom državom. S postojećim feudalnim državama, napose srpskom, vodi se permanentni nevidljivi rat. Najdublje tragove sukoba »planinskoga svijeta« s ratarskom državom nalazimo u zakoniku cara Dušana, koji je također pokušao postići nagodbu s Vlasima. Međutim, nepovjerenje i predrasude Srba prema Vlasima trajale su stoljećima.

U nametnutoj izolaciji, rasuti po planinskim otocima i pretvoreni u brdski proletarijat, Vlasi dočekuju Turke kao svoje izbavitelje iz stoljetnoga planinskog sužanjstva. Zasluga je Turaka da su otvorili te brojne ljudske košnice i pokrenuli vlašku dijasporu. U turskoj ratnoj strategiji postaju oni udarna pesnica protiv svih ratarskih država ne praveći razliku između feudalne Srbije, Bosne, Hrvatske ili ostalih nizinskih civilizacija. Ni njihova veza s kršćanskom Crkvom nije bila čvrsta. Planinski otoci, stari i novi, već tokom prvog stoljeća turske vlasti prelaze dobrim dijelom na Islam. Dio balkanskih Vlaha zadržao je svoju pravoslavnu tradiciju, ili je u novim zonama turskih stečevina, primjerice u Bosni i Hrvatskoj, prihvaćao katoličku Crkvu.

Brzo urastajući u osvajački sustav Turskog Carstva, postaju Vlasi elitni turski krajišnici u pograničnim zonama (vilajetima). U sačuvanim turskim popisnim defterima pograničnih vilajeta Vlah je opisan kao graničar i uživa položaj slobodnog seljaka. Njegove dužnosti bile su ove: **čuvati** osvojene posjede; **vršiti nadzor** nad turskim pograničnim mjestima; **davati vojnu službu** u slučaju carskog poziva. U nadoknadu za obavljanje ovih službi daje se Vlasima osvojena zemlja uz dodatnu obavezu plaćanja, prema vlaškom običajnom pravu, novčanog iznosa koji se i dalje zove filurije. Dio kršćanske raje (Hrvati i Srbi) nastojali su ući u »vlaški red«, tj. u vlašku zajednicu, pa time i sami steći povlaštena vlaška prava. Međutim, centralna turska vlast strogo je branila i Srbima i Hrvatima pristup u vlašku zajednicu.

Istražujući povijest Vlaha u Hrvatskoj (hrvatske Vlahe) R. Lopašić je još 1894. zabilježio ovo: »u planinskih i primorskih predjelih Hrvatske, počev od Gvozda Modruškoga pa do Dubrovnika i Kotora, bilo je već u srednjem vijeku pored Hrvata i drugih stanovnika, koje zvuha Vlasi ili Morovlasi (Morlaki). Nijesu to bili doseljenici iz Bosne i srbskih zemalja, gdje je također bilo Vlaha, već domaći žitelji, Latini ili romanizirani Iliri, koji su nakon došastja Hrvata slavizirani. Pohrvaćenje romanskih Vlaha na hrvatskom zemljištu (izuzev nekoje primorske gradove) svršilo se jako rano, te se oni počev od 14. vieka, odakako spomenici o Vlasih u Hrvatskoj govore, neluče etnografski od Hrvata, već jedino poslom i zanimanjem, stanujući ponajviše u gorskih i šumovitih predjelih i baveći se poglavito pastirstvom.«³²

Spomenutim obavijestima o Vlasima i vlaškoj dijaspori, od kojih se neke zasada iznose tek kao teze, hipoteze, dodao bi još i ovo: ni u jednom turskom popisnom defteru XVI. stoljeća ne spominje se izričito ime Srbin.³³ Zato mi se također čini znanstveno neutemeljeno poistovjećivati Vlahe sa Srbima. Grube falsifikate te vrste počeo je u povijesnoj znanosti činiti još 1909. Aleksa Ivić u toliko puta spominjanoj knjizi: Seobe Srba u Hrvatsku i Slavoniju.

I na kraju da zaključimo. Masovne seobe Hrvata tijekom XV. i XVI. stoljeća na jug, zapad i sjever ostavile su trajne posljedice za daljnju povijest hrvatskog naroda. Veliko smanjenje radne snage, poglavito na feudalnom vlastelinstvu, onemogućilo je hrvatsko plemstvo da se jače

32. Isto, 1.

33. Usp. M. Vasić, Isto, 248.

uklopi u robno-novčane odnose i trgovinu. Zbog pada ekonomske moći hrvatski staleži gube svoj utjecaj na obranu vlastite države, prepuštajući njenu sudbinu sve više vladaru i staležima nasljednih austrijskih pokrajina. Turska pustošenja i masovne seobe iz temelja će – pored ostalih negativnih učinaka – izmijeniti i etničku sliku Hrvatske, osobito u post sisačkoj fazi kada započinje sasvim novi proces, proces vlaške kolonizacije u opustjeloj Hrvatskoj od Drave do sjeverne velebitske padine. Proces prilagođavanja novih kolonista i prorijeđenog starosjedilačkog hrvatskog stanovništva tekao je sporo, često praćen dubokim krizama i sukobima.

DIE TÜRKENKRIEGE UND KROATISCHE DIASPORA IM 16. JH. Zusammenfassung

Der Verfasser analysiert die drei wichtigsten Migrationsrichtungen der Kroaten im 15. und 16. Jh.: **die südliche** – in Richtung Apenninenhalbinsel, **die westliche** – in Richtung Istrien, Görz und Krain sowie **die nördliche** – die seinen Feststellungen nach von den meisten genommen wurde. Massen von Obdachlosen und andere Auswanderern aus Kroatien zogen während des ganzen 16. Jhs. aus Kroatien, Westbosnien, der Lika und Krbava in nordwestlicher Richtung. Die größte Zahl der Auswanderer kam jedoch aus den Gegenden um den unteren Lauf der Kupa und der Una, ganz besonders viele aber aus Westslawonien.

Aus der vorliegenden Forschungsarbeit geht hervor, daß die Kroaten, die vor den Türken nach Nordwesten flüchteten, sogar 277 Dörfer in Westungarn, Niederösterreich, der Slowakei und in Mähren ansiedelten. Allein in dem heutigen österreichischen Bundesland Burgenland lebten sie in 179 Dörfern. Die Kroaten, die in nordwestlicher Richtung gezogen sind, werden heute mit dem Sammelnamen burgenländische Kroaten bezeichnet.

Der Verfasser analysiert auch die Diaspora der balkanischen Walachen. Über die Walachen und walachische Diaspora gibt er mehrere Hypothesen.